

Вања Роквић*

Факултет безбедности Универзитет у Београду

ОСВРТ НА РАЗВОЈ ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈЕ У СРБИЈИ

Сажетак

На основу прегледа и анализе релевантне литературе у раду су хронолошки приказани догађаји и фактори који су утицали на настанак и развој војне индустрије у Србији, која је кроз историју чинила темељ за остваривање самосталности и слободе, као и за заштиту и очување националних интереса. У раду се полази од неколико питања значајних за разумевање војне индустрије, попут оних шта о овој индустрији знамо, шта не знамо и шта бисмо морали да знамо како бисмо боље разумели безбедносну политику и одлуке које се доносе у циљу остваривања националних интереса. Док су подаци за одговор на питање шта о овој индустрији у Србији знамо, почевши од историјског развоја, њеног одређења, власништва и значаја, доступни, остаје много непознаница који се односе на капацитете и стратешке правце развоја савремене војне индустрије. У раду је закључено да се управо због недостатака података, али и негативног наслеђа прошлости и недостатка програма и државне стратегије за ову индустрију, не може дати потпун одговор о способностима савремене војне индустрије у контексту остваривања и заштите стратешких интереса, али да је исто тако неопходно константно радити развоју и модернизацији војне индустрије, као и на освежавању и јачању колективног памћења, како не бисмо понављали лекције из прошлости.

Кључне речи: војна индустрија, одбрамбена индустрија, одбрамбени интереси, национални интереси.

---

* vanjarokvic@fb.bg.ac.rs

УВОД

Војна индустрија Србије има више од 200 година дугу традицију постојања, од примитивних тополивница и барутана до савремених производних погона. Иако се данас за ову индустрију у Србији користи назив одбрамбена, у стручној и научној литератури подједнако су заступљени појмови и војне и одбрамбене индустрије (arms industry/defence industry) који се користе као синоними. Будући да је на нашим просторима дужи временски период коришћен појам војне индустрије, који се и даље се користи у радовима и анализама, он ће бити коришћен и у овом раду.

Према писању Хартлијеве и Белин (Hartley & Belin), у истраживању и анализи војне индустрије, морамо поћи од неколико питања: шта знамо, шта не знамо и шта би требало да знамо у циљу бољег разумевања безбедносне политике и политичких одлука које се доносе за ову индустрију (Hartley, Belin 2020, 4). Да би одговорили на постављена питања неопходно је урадити ретроспективу и кроз призму историјских дешавања сагледати како је она настала и који су фактори утицали на њен настанак и развој. А оно што је историја несумњиво показала јесте да је развој војне индустрије у Србији везан са државотворним тежњама и ослободилачким ратовима које је српски народ водио током 19. и 20. века, и да се развој војне индустрије кроз све епохе темељио на сазнању да је у остваривању националних интереса најпоузданији начин ослањање на сопствене снаге и производњу.

За потпунији одговор на питање шта о овој индустрији знамо, морамо знати и како се она дефинише, у чијем власништву се налази, колика су улагања и који је њен значај.¹ У Републици Србији се под овим појмом подразумевају „предузећа и институције која се баве истраживањем, развојем, производњом, испитивањем, одржавањем и ремонтом средстава“ (Радић и Радић 2018а, 206), која користи систем одбране. Данас су нарочито значајна питања власништва и улагања, будући да је контексту прокламоване војне неутралности Србије, ослањање на сопствене производне потенцијале од стратешког значаја за остваривање дефинисаних одбрамбених и националних интереса. Како показује истраживање Хартлијеве и Белин (2020, 597),² иако је за војну индустрију

1 Поред наведених индикатора, у својој анализи Хартлијева и Белин уврстиле су и следеће: трошкови одбране, производни капацитети, извозни потенцијали, увоз, локације најзначајнијих производних капацитета и правци развоја војне индустрије (Hartley, Belin, 2020:4-5).

2 Истраживањем су обухваћене одбрамбене индустрије САД, Руске Федерације, Велике

„типично да монопол над власништвом има држава“, у свету је ипак приметна мешавина државног и приватног власништва. Истиче се пак да државе имају „посебну националну димензију“ која се односи на војну индустрију, и која се огледа било у великим улагањима у овај сектор ради остваривање безбедности и независности, било у одржавању неутралности у оним државама које су за то одређене (Hartley, Belin, 2020: 598). Иако је кроз већи временски период постојања и развоја војна индустрија у Србији била у власништву државе, данас је ипак приметан тренд помешаног државног и приватног власништва, са тим да су најзначајнија предузећа и производни погони данас под већинским капиталом државе. За посебну националну димензију војне индустрије, како је називају Хартлијева и Белин, могли бисмо рећи да се она у Србији односи подједнако како на остваривање безбедности и независности, тако и на одржавање војне неутралности. Уједно, значај војне индустрије према писању Зрнића, огледа се и у економском развоју, развијању и јачању научног, технолошког и индустријског развоја, као и јачању утицаја на међународној сцени (Zrnić 2017). Другим речима, кроз њу се рефлектује заштита и очување стратешки дефинисаних одбрамбених и националних интереса Републике Србије.

Иако се овај рад претежно бави питањем шта о војној индустрији знамо и на основу прегледа и анализе релевантне литературе, хронолошки приказује развој војне индустрије Србије кроз периоде 19. века, између два светска рата, после Другог светског рата и период на прелазу векова (20. и 21. века), у току истраживања искрсла су одређена питања и непознанице о савременој војној индустрији. Нека од тих питања, за чије одговоре се испоставило да спадају у домен тајних податка, односе се на капацитете војне индустрије, способности за опремање Војске Србије средствима наоружања и војне опреме, као и на стратешке правце развоја. Међутим, одговори на ова питања захтевају ново истраживање и рад, или пак, имајући у виду комплексност и значај теме, засебан истраживачки пројекат.

Британије, Кине, Француске, Италије, Немачке, Шпаније, Грчке, Пољске, Украјине, Шведске, Швајцарске, Норвешке, Турске, Индије, Израела, Аустралије, Канаде, Бразила, Сингапура, Јужне Кореје, Северне Кореје и Јужноафричке Републике. Ове државе изабране су на основу базе података о највећим произвођачима оружја Стокхолмског института за истраживање мира (SIPRI Top 100 arms producers).

ЗАЧЕЦИ РАЗВОЈА ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈСКЕ ПРОИЗВОДЊЕ

Као што је наведено у уводном делу, развој војне индустрије у Србији нераскидиво је везан са државотворним тежњама и ослободилачким ратовима, што у својим радовима потврђује и Стаматовић (1997, 1) речима да је почетком 19. века због „борбе за слободу, националну и државну самосталност“, Србија морала своје тадашње „скромне привредне потенцијале усмерити ка путевима који ће јој омогућити да се изолује, а затим и сачува слободу“. Стога није ни чудно што се као први индустријски погони у Србији јављају барутане и топливнице које се сматрају претечом савремене војне индустрије. У 19. веку у Србији постојао је велики број барутана будући да је, према писању Стаматовића (1997, 62) „производња црног барута била занат познат српским сељацима“. Али са становишта развоја војне индустрије, само мали број барутана имао је капацитете да бар делимично задовољи војне потребе. Најзначајнија од њих била је барутана у Страгарима која радила од 1807. године па до краја 19. века. Током готово сто година постојања, барутана је бивала и уништавана али и модернизована, те је према расположивим подацима 1845. године производила 3.834 кг барута, а након модернизације производња на годишњем нивоу 1892. године износила је 134.201 кг (Вучо 1981, 174). Производња барута за војне потребе трајала је до 1886. године, да би се до 1893. године барут производио само за комерцијалне сврхе (лов и рударство) (Стаматовић 1997, 93) Барутана је престала са радом након отварања нове и модерније барутане Обилићево 1889. године у Крушевцу, на чијим темељима је након Првог светског рата настао Војно-технички завод Обилићево.³

Поред барутана за развој савремене војне индустрије од великог значаја биле су и тополивнице. Прва топливница почела је са радом 1807. године у Београду, са основном наменом да се врши преправка оштећених и заплењенх турских топова, али су изливани и нови. Већина артиљеријског оруђа током Првог српског устанка долазила је управо из београдске тополивнице, те није ни чудо да су је турци одмах након слома устанка демолирали и претворили у кухињу (Стаматовић 1997, 27). Уједно, уништена је и спаљена и барутана у Страгарима.

У кратком периоду између два устанка, наставило се са

---

3 Након Другог светског рата Хемијска индустрија „Милоје Закић“, а данас „TRAYAL Когрогација А.Д.“

наоружавањем устаника, махом илегално из Аустрије. Након Другог српског устанка и стварања Кнежевине Србије, устаничка војска се распустила, а питање наоружања дошло на дневни ред тек 1825. године када је кнез због унутрашњих превирања и честих побуна, донео одлуку да формира прве јединице стајаће војске (Љушић, Бојковић, Пршић и Јововић 2000, 78). Наоружавање војске било је проблематично, па се, како пише Стаматовић (2003, 157), оно највише сводило на „подмићивање београдских Турака“ и илегалну набавку из Аустрије и Русије. Према писању Вуча (1981, 150), „набавка оружја сматрана је не само као државна дужност, већ и као патриотска дужност сваке српске куће“. Значајно је напоменути да је у том периоду било доста занатлија који су преправљали и поправљали оружје, а ливење топова вршено је у Крагујевцу, у радионици под називом Амицине тополивнице (Вучо 1981, 151). У датом периоду, тачније 1837. године, обнавља се и барутана у Страгарима (Стаматовић 2001, 35).

Догађаји који су потом уздрмали Европу 1848. године, нарочито суседну Аустрију, указали су на значај и неопходност наоружавања али и развоја сопственог оружја и опреме, те је на предлог Илије Грашанина да се „устроји такво заведеније, у којем ће се војне потребе лити и израђивати“ (Стаматовић 1997, 55) у Београду, у оквиру радионице за оправку наоружања, 1848. године отворена Тополивница. Упоредо са отварањем Тополивнице, доноси се и одлука о отварању рудника бакра у Мајданпеку, као извору домаћих сировина неопходних за њен рад. Међутим, због недостатка стручног кадра и сировина, ливени топови нису били доброг квалитета, те се приступа њеној модернизацији и набавци нове парне машине, као и ангажовању стручног кадра из фабрике оружја у Лијежу. Како, према писању Вуча (1981, 153), почетак развоја „рудиментарне војне индустрије“ није био у складу са интересима Турске и Аустрије, одлуком кнеза Александра Карађорђевића 1851. године, Тополивница је пресељена у Крагујевац. Одлука о пресељењу донета је искључиво из стратешких разлога, а Крагујевац изабран као место где ће Топловица, као што наводи Вучо (1981, 153) „као фабрика одбране наше отаџбине, у срцу Србије, најбољу сигурност у свако доба имати“. Топловица је званично почела са радом 1853. године када су изливени први топови и хаубице (4 топа и 2 хаубице). Вучо (1974, 89) наводи да је овим отпочео „нови период развоја војне индустрије у Србији“. Наиме, од 1851. године па до почетка Првог светског рата у крагујевачким погонима долази до отварања нових одељења, попут одељења за преправку

и поправку пушака и израду пушчаних делова⁴, модернизације и набавке нове опреме и повећања броја запослених, отварања прве занатлијске школе у Србији, због чега Вучо (1974, 90) закључује да је Србија у овој индустријској грани имала “своју технолошку револуцију”. Међутим, многе државе због властитих интереса нису подржавале ову ‘револуцију’ и забрањивале су извоз неопходних сировина у Србију, плашећи се, између осталог, могућности да Србија у Кримском рату стане на страну Русије. А почетак овог рата значио је и опасност да Србија буде окупирана од стране Аустрије. Завршетак рата и потписивање Париског уговора 1856. године, одразио и на положај Србије. Према одредбама уговора Србија остаје у надлежности Порте (Treaty of Paris 1856, article XXVIII)⁵ којој је остављено право да задржи гарнизонску војску у Србији, али се у Србији „никаква војна интервенција не може извести без претходног договора високих сила уговорница“ (Treaty of Paris 1856, article XXIX). У овом периоду већина држава потписница уговора сматрале су да извоз оружја и сировина у Србију представља кршење одредби уговора, стога се Тополивница суочавала са многобројним изазовима у раду. Поред недостатка сировина, проблеми су се огледали и у недостатку домаћег стручног кадра, спољнополитичким притисцима, али и унутрашњим политичким превирања, те је производња сведена на минимум (Вучо 1981, 163). Другим речима, како наводи Стаматовић (1997, 153), период између 1853. и 1859. године, није био ништа друго до „период преживљавања војноиндустријских погона“.

Значајан преокрет у раду Тополивнице настаје формирањем Главне војне управе 1859. године из које је 1862. године настало Министарство војно, као и усвајањем две уредбе 1860. године, којима су формиране Државна оружарница (Ливница артиљеријских цеви и ђулади, Вртоница, Лафетница и Пушкарница) и Главни војни арсенал са седиштем у Крагујевцу (магацин за смештај оружја, муниције и барута, лабораторијум са капислама). Потом се 1861. године усваја Устројеније народне војске којим се формира народна војске и 1862. уредба о стварању Артиљеријске управе која је обухватила све производне погоне у Крагујевцу, као и барутану у Страгарима (Вучо 1981, 164).

Формирањем народне војске поставило се питање њеног

---

4 Функционисало је до 1928. године, када је подигнута нова фабрика за производњу пушака и муниције.

5 ...али ће „сачувати своју независну народну управу, као и пуну слободу вероисповести, законодавства, трговине и пловидбе“ (Treaty of Paris 1856, article XXVIII).

наоружавања и опремања. У својој докторској дисертацији Леовац (2014) наводи да је 1862. године извршен попис пушака и да је од 110.607 пописаних, само 7.000 комада било савременог типа (97). Како Турска није дозвољавала пренос оружја и сировина преко Румуније, нити Аустрија преко своје територије, Србија је помоћ затражила од Русије (Стаматовић 1997, 159). Првобитни планови да се набави 70.000 пушака нису уродили плодом, али је тајно преко Румуније ипак транспортовано и достављено нешто више од 30.000 комада оружја које је због застарелости морало бити преправљено у крагујевачкој Пушкарници. Настављају се проблеми у набавци оружја и сировина за рад погона у Крагујевцу, а финансијско исцрпљивање због набавки, унутрашња нестабилност, константни сукоби становништва са гарнизонском војском Порте, као и артиљеријско бомбардовање Београда од стране Турака 1862. године, још једном су потврдили да је ипак у остваривању националних интереса најпоузданији начин ослањање на сопствене снаге и производњу (Стаматовић 1997, 153). Нажалост, производња у крагујевачким погонима увелико је каскала за достигнућима и развојем војне индустрије у многим европским државама. У Војину, првом листу посвећеном војним питањима у Србији, 1864. године писано је о модернизацији оружја у свету, како за пешадију, тако и за артиљерију. Аутор Ј.М. (1864, 192) каже да „у ово последњих година пехота и артиљерија надметале су се једна с другом у дејству и движењу. Французи да би доскочили 1859 пешачкој шишани, узели су олучан топ, и с њим су противу Аустријанаца постигли своју целъ исто онако, као 1854 шишанама противу Руса. Тако се ова два оружја – пехота и артиљерија – увелико унапредише“ . Иако су се пратила светска достигнућа и истраживања, као што је наведено, индустрија у Србији није ишла у корак са њима, те је српска војска са застарелим и недовољним бројем оружја ступила у ослободилачке ратове 1876-1878 године, као и у процес реформе, односно „европеизације војске“ у периоду након ратова (Ратковић-Костић 2007). Како је у датом периоду било „у народу и војсци доста оружја отетог од Турака“ (Ратковић-Костић 2007, 65), 1878. године донета је наредба да се „ради доставе арсеналу у Крагујевцу ово оружје које по свим правилима војног реда припада држави, преда надлежним властима“ (Ратковић-Костић 2007, 65). Ратковић-Костић (2007) наводи да је предато оружје било различитог калибра и да га није било довољно (65). Стога се још једном доноси одлука да се предузму мере којима ће се извршити модернизација војске (Ратковић-Костић 2007, 62), а одбрана и војска ослањати на

сопствену производњу наоружања и војне опреме (Стаматовић 1997, 168). Међутим, планови производње оружја и муниције били су условљени, како финансијским могућностима, тако и економско-политичким притисцима Аустро-Угарске, унутрашњим политичким превирањима, као и поразом војске 1885. године у рату са Бугарском, те се крајем 19. века уместо улагања у домаћу производњу, предност даје увозу оружја.

Ипак, није се одустајало од рада и модернизације Тополивнице која је 1883. године постала Управа војно-техничких завода, у чијем је комплексу наредне године засветлела прва електрична сијалица у Србији. У Одлуци о утврђивању комплекса Војно-техничког завода (ВТЗ) у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину, између осталог се наводи да је ВТЗ био „иновативни центар индустријске и техничке културе“ (Одлука о утврђивању Комплекса Војно-техничког завода у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину 2014). То је потврђено и првим међународним признањем на светској изложби у Паризу 1889. године (Brzaković 2002, 506). Нажалост, током Првог светског рата постојећи производни погони су демонтирани и уништени (Пезо 1983, 5), а према проценама, ВТЗ у Крагујевцу оштећен за 70% у односу на своју предратну вредност (Одлука о утврђивању Комплекса Војно-техничког завода у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину 2014).

ВОЈНА ИНДУСТРИЈА У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Након Првог светског рата приступа се обнови производних капацитета, али и изградњи нових фабрика за производњу војне опреме, лаког наоружања и муниције, експлозива и авиона. Велики број индустријских погона био је у приватном власништву, а већина наоружања и опреме производила се по страним лиценцама, изузев једног дела који се односио на ваздухопловну индустрију (Pezo 1983, 6). По завршетку рата дошло се до закључка да је „боље развити домаћу ваздухопловну индустрију него зависти од набавки из иностранства“ (Радовановић и Ђокић 2015, 179), па је тако 1923. године у Новом Саду основана прва фабрика за производњу авиона под називом “Икарус - Прва српска индустрија аероплана, аутомобила и стројева Ковачевић и други“. Убрзо након оснивања, 1924. године Икарус производи први авион који је предат I ваздухопловној команди (Радовановић и Ђокић 2015,

182). Јандрић сматра да је ово уручење првог авиона произведеног у Србији заправо „зачетак националне авио индустрије“ (Jandrić 2012, 4). Поред фабрике Икарус, која је након одлуке Команде ваздухопловства да почне са производњом ратних авиона 1932. године премештена у Земун, до почетка Другог светског рата постојале су још четири фабрике: Рогожарски (1924), Змај (1927), Аеропланска радионица (државна фабрика авиона основану 1927. године у Краљеву) и Утва (1939). Уједно, део војне-индустрије чиниле су и фабрике које су производиле делове и опрему за авионе, попут фабрика Телеоптик, Нестор, Албатрос, Микрон, и друге.

У периоду између два светска рата радило се и на производњи стрељачког оружја и муниције, али се она углавном заснивала на страним лиценцама и увозним материјалима. Након Првог светског рата дошло до промена у државном уређењу, проширењу територије и већој мобилности становништва, те током 1927. године Јакоб Пошингер сели своју производњу оружја из Словеније у Србију, где у Ужицу оснива фабрику за производњу ловачких пушака и пиштољске муниције. Осам година касније Пошингер добија земљиште на којем се гради нова фабрика - “Фабрика оружја и муниције Ужице” – ФОМУ, која је након Другог светског рата добила име „Први партизан“. За производњу стрељачке муниције од значаја је био и концер Вистад, са производним погонима у Вишеграду, Београду (на чијим темељима је настала Прва искра Барич), Крагујевцу и Ваљеву (данас Крушик). Уједно, у оквиру ВТЗ Крагујевац, 1928. године почиње са радом фабрика пешадијске муниције, која је оружје и муницију производила по белгијској лиценци. Поред ВТЗ у Крагујевцу, до почетка Другог светског рата у Краљевини Југославији постојало је још 5 завода. То су већ поменути ВТЗ Обилићево који је производио нитроцелулозни барут, бојне отрове, средства за замагљивање и заштитна средства, као и војнотехнички заводи Чачак (производња инжињерске опреме), Сарајево (производња артиљеријске муниције), Камник (производња барута, спорогорећег штапина и експлозива) и Завод за израду војне одеће у Београду (Pezo 1983, 7).

И поред обнове и изградње нових фабрика, због недостатка домаћих сировина и репроматеријала, постојећи капацитети за производњу и опремање војске нису били на задовољавајућем нивоу. Стога се највећи део наоружања у периоду између два светска рата увозио (из Француске, Белгије, Чехословачке, Немачке, Италије, Енглеске). Додатни проблем, како наводи Пезо (1983, 6), био је давање предности приватним фирмама у набавци, што

је доводило до негодовања, па је на улазу ВТЗ Обилићево стајао натпис „Развијајмо домаћу индустрију са домаћим стручњацима и од домаћих материјала“. А колики је значај развијања сопствене индустрије, односно недостатак исте, показао се већ на самом почетку Другог светског рата.

РАЗВОЈ ВОЈНЕ ИНДУСТРИЈЕ У ПЕРИОДУ ХЛАДНОГ РАТА

Готово целокупна војна индустрија у периоду Другог светског рата била је демонтирана, отета и уништена. У раду Омера Пеза (1983, 22) наводе се извештаји о стању по завршетку рата у којима се констатује да је „окупатор плански уништио нашу ратну индустрију на подручју Србије“, и да је од машина и инсталација остало свега 1-2%. Делимично од реституције, репарације, увоза и војне помоћи након рата, а делимично од сопствених, првобитно скромних улагања, креће се са обновом индустрије.

У свеобухватној анализи опремањем наоружањем у послератном периоду Пезо (1983) наводи да су се 1948. године због недостатака технологије и искуства у пројектовању фабрика, комплетне фабрике поручиле из Чехословачке и Пољске (35). Међутим, у датом периоду долази до заоштравања односа између Совјетског Савеза и Југославије. Као један од узрока заоштравања односа Петровић (2016, 23) наводи одбијање Совјетског Савеза да испоручи велику количину наоружања, нарочито авијације, сматрајући да „Југославији толико наоружање није неопходно и да треба да смањи армију“. Потом се Резолуцијом Информбироа 1948. стопира сав извоз и помоћ за војну индустрију, што је условило доношењу одлуке о усвајању првог Петогодишњег плана (производње) војне индустрије, којим су, према писању Пеза (1983, 38), „ударени чврсти темељи нашој војној индустрији“. Стога је 1949. године формирано предузеће Југоимпорт ради обављања послова увоза опреме за потребе обнове и изградње војне индустрије (Matović 2003, 40), а 1953. формиран Војнопривредни сектор ради истраживања, развоја, производње и трговине наоружања и војне опреме (НВО), као и других послова (Marijan 2006, 32). Међутим, како су тадашњи производни капацитети били незадовољавајући, увоз из Совјетског Савеза онемогућен, а груписање војних снага и средстава у суседним државама схваћено као претња безбедности и интегритету, тадашње руководство окреће се сарадњи са Западом, превасходно са Сједињеним Америчким Државама (САД). Ова

сарадња је остварена у оквиру Програма војне помоћи (Mutual Defense Aid Program) који се реализовао од 1951. до 1958. године. Пакт о војној помоћи потписан је 14. новембра 1951. године, а у члану 1 став 1 наводи се да ће „влада САД влади ФНРЈ ставити на располагање опрему, материјале, услуге или другу помоћ у складу са одредбама и условима који буду договорени“ (Military Assistance Agreement Between the United States and Yugoslavia 1951, article I). Па је тако, примера ради, 1953. од САД преко „Offshore програма“ добијена техничка документација за производњу артиљеријске муниције, као и део документације за производњу ваздухопловних ракета (Dimitrijević 2014, 27; Pezo 1989, 129). Произведена муниција се извозила за потребе америчких војника у Европи, а добијена техничка документација за производњу је допринела како бољем опремању фабрика, тако и бољој организацији производње у наредном периоду (Pezo 1989, 129). Процењује се да је у периоду од 1951. до 1958. године вредност целокупне испоручене помоћи износила око 760 милиона америчких долара (Стаматовић 2001, 41).

До краја 1956. године војна индустрија бројала је 32 фабрике (од којих 18 новоизграђених), као и других објеката од значаја. У том периоду успоставља се и поновна сарадња са Совјетским Савезом и кредитирање за набавку новог наоружања и опреме. Тако је 1961. године са Совјетским Савезом закључен уговор о кредиту за набавку оружја у вредности од 115.912.474,29 америчких долара (Pezo 1989, 68). У исто време производња у домаћој војној индустрији опада, што је условило да се поједине фабрике оријентишу на цивилно тржиште. Све је то за последицу имало застарелост опреме и технологија, па је 1965. године вредност отписане опреме износила и до 97% у фабрикама барута и експлозива, 80% фабрикама муниције и до 50 % у осталим фабрикама војне индустрије (Pezo 1989, 86). Овај период се сматра периодом стагнације у развоју војне индустрије.

Приступање Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) Покрету несврстаних, застарелост технологија и опреме за производњу, као и инвазија Совјетског Савеза на Чехословачку 1968., подсетили су Југославију колики је значај сопствене производње оружја, те је 21. децембра 1973. усвојена одлука о ослањању на „сопствене снаге у развоју и производњи наоружања и војне опреме и оријентација на извоз“ (Стаматовић 2001, 41). Наредне године усвојена је и одлука о формирању Савезне дирекције за промет и резервне производе са посебном наменом (СДПР) ради реализације извоза, односно посредовања

између војноиндустријског комплекса Југославије и других држава. Захваљујући оваквим одлукама и инвестиционим улагањима од око 800 милиона долара, у периоду од 1976. до краја 1985. производни капацитети повећани су за 2.59 пута, набављене су нове машине, повећан је број запослених као и обим извоза наоружања и војне опреме (Pezo 1984, 103). Матовић (2003, 376) наводи да је 80-их година војна индустрија обухватала 37 војних фабрика (од којих 15 на територији Србије), као и још 122 фабрике (58 у Србији) које су биле кооперанти у производњи. Процењује се да се чак 80% потреба за НВО Југословенске народне армије (ЈНА) обезбеђивало управо из домаће индустрије (Radić 2002, 437). Свакако је значајно истаћи и извозне капацитете СФРЈ која се према подацима базе података о трговини оружјем Стокхломског института за проучавање мира (Stockholm International Peace Research Institute) у периоду између 1973. и 1992. године налазила на 18 месту на листи од најзначајнијих 50 извозника оружја.⁶ Иако је извоз наоружања и војне опреме започет још 1953. преко споменутог „Offshore програма“, он се интензивира тек после 1973. године. У периоду од 1976. до 1990. извоз је био у константном порасту, са ангажовањем извозних капацитета од 25% до 30% (Matović i Petrović-Poljak 1994, 207).

Економска криза средином 80-их година, крах у ланцима снабдевања међу кооперантском компанијама, а потом и политичка нестабилност која је кулминирала ратовима и распадом СФРЈ, довела је и до дезинтеграције војне индустрије. На производњу и могућности увоза/извоза утицали су и распад Совјетског Савеза са којима је престала и постојећа војноекономска сарадња, као и усвајање Резолуције 713 УН (1991) којом је успостављен „општи и потпуни ембарго на сав извоз наоружања и војне опреме у Југославију“ (Security Council 1991) а потом и Резолуције 757 УН којом су уведене санкције, односно потпуни међународни економски ембарго (Security Council 1992). Међу економским и војно-политичким догађајима који су неповољно утицали на војну индустрију Палигорић (2003, 115-16) истиче и усвајање Споразума о ограничењу конвенционалног наоружања у Европи (1990), као и Споразума о подрегионалној контроли наоружања (1996) којим је ограничен број средстава наоружања у државама потписницама Дејтонског споразума. Урушавање и уништавање војне индустрије у овом периоду кулминирало је НАТО агресијом 1999. године, за коју се процењује да је овој индустрији нанела губитке у вредности од 1.055 милијарди евра (Radić 2002, 438), односно, да је уништено

---

6 Видети више на: <https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/values.php>

90% инфраструктуре војне индустрије (Zrnić 2017). Након агресије, а потом и улоге коју је НАТО имао у самопроглашењу такозване независности Косова и Метохије, 2007. године усвојена је Резолуција Народне скупштине Републике Србије којом је проглашена војна неутралност (Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије 2007). Војна неутралност Стратегијом одбране Републике Србије 2019. године постаје један од одбрамбених интереса, који ће се, између осталог, реализовати стварањем „услова за одбрану ослоном на сопствене снаге и потенцијале“ (Стратегија одбране Републике Србије 2019, 15). У Стратегији (2019) се даље наводи, да ослонац на сопствене снаге и потенцијале у великој мери зависи од развоја и јачања домаће одбрамбене индустрије, али и ширења тржишта. Стога се поставља питање колико је данас јака домаћа одбрамбена индустрија, колики су извозни потенцијали исте и који су стратешки правци развоја ове индустријске гране?

ВОЈНА ИНДУСТРИЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Иако се од 2000. године приступило реформским процесима у сектору одбране, Зрнић наводи да је овај период обележен „потпуним одсуством државне стратегије у погледу како обнове разорених капацитета тако и укупног реструктурирања ове гране“ (Zrnić 2017). Ипак, 2004. године урађена је процена стања војне индустрије од стране приватне ревизорске куће Deloitte, као и приватног Економског института у Београду, и предложена Стратегија реструктурирања предузећа наменске (војне) индустрије и војнодоходовних установа. Иако се поједини аутори позивају на поменути Стратегију (Радић и Радић 2018б), морам нагласити да овај документ није јавно публикован и доступан. Позивом организација које су учествовали у његовој изради саопштено је да су оне у обавези да чувају документе 10 година, те да га више немају. Стога се у раду не могу позвати на препоруке и предлоге дефинисане овим документом. Међутим, као значајна година у опоравку војне индустрије истиче се 2007. година када се са владом Ирака склопио велики уговор о испоруци наоружања и војне опреме у вредности од 250 милиона долара (Zrnić 2017; Радић и Радић 2018б). Од тада се извозни потенцијали војне индустрије Србије крећу узлазном путањом.

Имајући у виду све напред наведене негативне ефекте који су крајем деведесетих година 20. века утицали на војну индустрију,

поставља се питање шта чини ову индустрију данас, односно, шта о њој знамо? Предузећа из области војне индустрије регулисана су 2018. године Законом о производњи и промету наоружања и војне опреме (Закон о производњи и промету наоружања и војне опреме 2018, члан 39. став 5.), а потом пратећом Уредбом из 2019., односно 2020. године, формално-правно сврстана у групацију Одбрамбена индустрија Србије (Уредба о групацији Одбрамбена индустрија Србије 2019, 2020). Према Уредби, групацију чине произвођачи наоружања и војне опреме⁷ којима управља Република Србија на основу капитала који не може бити мањи од 51%. Поред предузећа којима управља држава, постоји и велики број произвођача који су у приватном власништву. Према доступном Регистру произвођача наоружања и војне опреме укупно су регистрована 49 произвођача (државног и приватног власништва).⁸

Имајући у виду турбулентну прошлост, искуства из историје, као и прокламовану војну неутралност, можемо рећи да је наоружавање и опремање оружаних снага из домаће производње од стратешког значаја. Али исто тако, ради остваривања економске самоодрживости одбрамбене индустрије неопходно је развијати и одговарајуће извозне потенцијале. За разлику од претходно описаних периода развоја војне индустрије где постоји велики број публикованих радова и истраживања, радови за савремену војну индустрију су оскудни, што је са једне стране и разумљиво имајући у виду краћи временски период који се обрађује. Прегледом литературе и анализом садржаја публикованих радова може се уочити да готово сва истраживања стављају акценат на војну неутралност и неопходност ослањања на сопствене производне потенцијале у циљу остваривања одбрамбених и националних интереса Републике Србије. Међутим, тешко је одговорити на питање у којој мери се опремање наоружањем и војном опремом Војске Србије заснива на домаћој производњи, а колико на увозу.

---

7 Правна лица, носиоци одбрамбених технологија који су чланови Групације су: 1) Компанија „Прва искра – наменска производња” а.д. Барич; 2) Предузеће „Милан Благојевић – Наменска” а.д. Лучани; 3) „Први партизан” а.д. Ужице; 4) „Застава оружје” а.д. Крагујевац; 5) Компанија „Слобода” а.д. Чачак; 6) Холдинг корпорација „Крушик” а.д. Ваљево; 7) „Прва петолетка наменска” а.д. Трстеник; 8) „Телеоптик жироскопи” д.о.о. Земун; 9) „Застава Терво” д.о.о. Крагујевац; 10) „ФАП Корпорација” а.д. Прибој; 11) „Утва авио индустрија” д.о.о. Панчево; 12) „Борбени сложени системи” д.о.о. Београд; 13) „Velom” д.о.о. Београд. Правна лица, носиоци базичних технологија који су чланови Групације су: 1) „ППТ ТМО” а.д. Трстеник; 2) „Застава Ковачница” а.д. Крагујевац; 3) „Ковачки центар” д.о.о. Ваљево; 4) „Corun Holding” д.о.о. Ужице.

8 Регистар видети на: https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/2022/registar/Registar%20proizvodjaca%2003_2022.pdf

Наиме, претрагом релевантне литературе и званичних извештаја нисам дошла до конкретних вредносних показатеља о уделу наоружавања из домаће индустрије са једне стране и из увоза, са друге стране. Према писању Милорадовића (2021, 23) у периоду од 2017. до 2021. у наоружање Војске Србије уведено 178 типова наоружања из домаће индустрије, а уједно се ради и на реализацији више од 100 пројеката развоја нових система наоружања који ће са већ постојећим „чинити окосницу способности Војске Србије“. Уједно, анализом медијских текстова о овој тематици уочено је да постоји јасна потреба већег издвајања за потребе система одбране и улагања у домаћу одбрамбену индустрију. Према писањима медија, у складу са петогодишњим планом и програмом опремања, наоружавања, организације и попуње људства (период од 2022. до 2027. године), неопходно је да држава уложи додатних 500 милиона евра на већ постојећи буџет одбране, као и то да се повећају наруџбине и улагања у домаћу одбрамбену индустрију у износу од 250 милиона евра годишње (1.25 милијарде у наредних пет година) (Драговић 2021). Међутим, ови показатељи са становишта поређења и извођења закључка нису довољни. Стога сам послала допис Управи за одбрамбене технологије Министарства одбране Републике Србије молбу за достављањем података о уделу наоружавања и опремања Војске Србије из домаће производње и из увоза. У одговору министарства наведено је да способности компанија одбрамбене индустрије Србије за опремање средствима НВО представљају тајни податак. Са друге стране, Република Србија доставља Регистру УН о конвенционалном наоружању⁹ податке о годишњем увозу и извозу наоружања и војне опреме, који су јавно доступни и који се, између осталог, могу пронаћи и у бази података Стокхломског института за проучавање мира.¹⁰ Први извештај објављен је 2007. године (за 2005. и 2006. годину), док се последњи односи на 2019. годину. Из последњег Годишњег извештаја може се видети да је у периоду од 2005. до 2019. године забележен пораст како дозвола за извоз, тако и за увоз НВО. Тако је у поменутом периоду издато укупно 5.383 дозвола за извоз и 2.643 дозвола за увоз НВО. Према извештају, извоз у првих 11 земаља (УАЕ, Кипар, САД, Бугарска, Саудијска Арабија, Алжир, Хонг Конг, Турска, Мјанмар, Камерун и Египат) у 2019. износио је 300,76 милиона, док је увоз из првих десет земаља (Руска Федерација, Немачка, БиХ, Француска, Киргистан, Белорусија, Словачка, Бугарска, Чешка) износио 344,75 милиона

9 Видети: <https://www.unroca.org/>

10 Видети на: <https://www.sipri.org/databases/national-reports/Serbia>

(Годишњи извештај о реализацији послова извоза, увоза, пружања брокерских услуга и техничке помоћи у области наоружања и војне опреме (НВО) за 2019. годину 2021). Извештај из 2019. године, али и претходни извештаји указују на повећан тренд издавања увозних дозвола и већих вредности реализације увоза. Ипак, имајући у виду ограничења у погледу података не може се дати прецизан одговор на питање колико је ‘јака’ одбрамбена индустрија у контексту одржавања војне неутралности кроз „ослонац на сопствене снаге и потенцијале“.

Поред наведеног, у свом ауторском тексту бивши начелник Управе за одбрамбене технологије Бојан Зрнић, као слабости војне индустрије наводи и неизвесност на међународном тржишту у погледу потражње, нерешене пореске дугове које ова предузећа имају¹¹, недовољно инвестиција, проблеме са кадровском структуром и образовањем потребним за овај сектор, нерешена имовинско-правна и власничка питања, као и инциденте у процесу производње у овој индустријској грани (Zrnić 2017). Уједно, према члану 41. Закона о производњи и промету наоружања и војне опреме у року од девет месеци од дана ступања на снагу закона Влада на предлог Министарства одбране је била у обавези да усвоји програм развоја капацитета за производњу наоружања и војне опреме и програм развоја одбрамбене технолошке и индустријске базе Републике Србије (Закон о производњи и промету наоружања и војне опреме 2018, члан 41). Законски рок за усвајање ових програма истекао је у јануару 2019. године. До краја овог истраживања и писања рада наведени програми нису били усвојени. Исто тако не постоји засебан стратешки документ о одбрамбеној индустрији Србије, а у важећој Стратегији индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године, ова индустрија експлицитно није споменута (Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године 2020).

ЗАКЉУЧАК

Осврт на развој војне индустрије у Србији пружа одговор на питање шта о овој индустрији знамо. Одговор који је битан ради разумевања безбедносне политике и начина остваривања и очувања стратешки дефинисаних одбрамбених и националних интереса. А оно што несумњиво знамо и о чему сведочи историја,

---

¹¹ Процењени губици Крушика у 2021. години износе 17.5 милиона евра, а краткорочна задуживања око 85 милиона евра (Nešić 2022).

јесте да се је развој војне индустрије у Србији нераскидиво везан са државотворним тежњама и ослободилачким ратовима, као и сазнањем да се национални интереси могу остварити и очувати првенствено ослањањем на сопствене снаге и производњу. Међутим, кроз двеста година дугу историју развоја војна индустрија је често бивала уништавана, а сазнање о њеном значају занемаривано, те је стога наоружавање војске и очување интереса зависило од увоза и политике великих сила. Потом би се пред бурне историјске догађаје свест о значају сопствених снага и војне индустрије будила. Нажалост, често је то буђење било споро и закаснило, о чему сведоче искуства из ослободилачких ратова 1876-1878 године, Првог и Другог светског рата, као и дешавања која су уследила у периоду Хладног рата, а нарочито његовог краја када је уништено 90% инфраструктуре војне индустрије.

Али, као и након свих ратова, тако је и након НАТО агресије, војна индустрија изнова играђена и обновљена, а због целокупних дешавања у датом времену Република Србија прокламовала војну неутралност као одбрамбени интерес чије ће остварење у великој мери зависти од капацитета домаће војне индустрије. Стога се у раду поставило питање колико је данас јака војна индустрија и који су стратешки правци њеног развоја.

Публиковани радови и истраживања на ову тему показала су да се војна индустрија суочава са многобројним проблемима који су, са једне стране, узроковани негативним наслеђем прошлости, а са друге стране недостатком државних програма, стратегија и праваца развоја. Уједно, евидентан је и недостатак података и истраживања о капацитетима војне индустрије. И управо због наведених проблема и недостатка, не може се дати коначан одговор о способностима војне индустрије у контексту остваривања и заштите дефинисаних стратешких интереса. Стога, када је у питању савремена војна индустрија Србије остаје заправо много непознаница. Али оно што сигурно знамо јесте да нам је историја јасно ставила до знања колико су значајни сопствени капацитети у кризним ситуацијама, и да је када су у питању војна индустрија и стратешки интереси неопходно константно радити на њеном развоју и модернизацији, али и на освежавању и јачању колективног памћења, како не бисмо понављали лекције из прошлости.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Вучо, Никола. 1981. *Развој индустрије у Србији у XIX веку*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Годишњи извештај о реализацији послова извоза, увоза, пружања брокерских услуга и техничке помоћи у области наоружања и војне опреме (НВО) за 2019. годину. 2021. „Службени гласник РС“, бр. 43/2021.
- Драговић, Р. 2021. Највећа набавка оружја још од претходне епохе ЈНА: Које наоружање добија Војска Србије у наредном периоду. *Новости*. 18. децембар 2021. <https://www.novosti.rs/c/drustvo/vesti/1067372/najvesca-nabavka-oruzja-jos-epohe-jna-koje-naoruzanje-dobija-vojska-srbije-narednom-periodu>
- Закон о производњи и промету наоружања и војне опреме 2018, „Службени гласник РС“, бр. 36/2018.
- Ј.М. 1864. „О нашој народној коњици“. *ВОИН. Лист за војничке науке вештине и новости*. Година I:185-203.
- Лековац, Љ. Данило. 2014. „Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила: (1860-1868)“. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филозофски факултет.
- Љушић, Радош, Слађана, Бојковић, Милоје Пршић и Божидар Јововић. 2000. *Официри у високом школству Србије 1804-1918*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Милорадовић, Ненад. 2021. „Значај развоја одбрамбене индустрије за унапређење одбрамбених и технолошких способности Србије. Ослонац на насигурније домаће снаге“. Одбрана. https://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadrzaj/
- Одлука о утврђивању Комплекса Војно-техничког завода у Крагујевцу за просторну културно-историјску целину, „Службени гласник РС“, бр. 36/2014.
- Палигорић, Анастас. 2003. „Наше одбрамбене технологије“. Војно дело. 3:112-125.
- Петровић, Ж. Ненад. 2016. *Војна сарадња Југославије са Совјетским Савезом*. Београд: Медија центар Одбрана.
- Радић, Владо, и Никола Радић. 2018а. „Реструктурирање и конкурентност предузећа одбрамбене индустрије Републике Србије“. *Војно дело*. 6:191-216. DOI: 10.5937/vojdela1806191R

- Радић, Владо, и Никола Радић. 2018б. „Стране инвестиције у одбрамбену индустрију Србије“. *Војно дело*. 5:163-190. DOI: 10.5937/vojdelo1805163R
- Радовановић, Радован, и Небојша Ђокић. 2015. „Фабрика ИКАРУС и почеци српске вазухопловне индустрије“. *Часопис Записи*. IV(4):179-192.
- Ратковић-Костић, Б. Славица. 2007. *Европеизација српске војске 1878-1903*. Београд: Војноисторијски институт.
- Резолуција Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије, „Службени гласник РС“, 125/2007.
- Стаматовић, Александар. 1997. *Војни производни погони. Прва савремена индустрија у Србији (1804-1878)*. Београд: Заједница техничких факултета Универзитета у Београду, Музеј науке и технике у Београду, ЈОЛА Институт у Београду.
- Стаматовић, Александар. 2001. *Војна привреда друге Југославије (1945-1991)*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Стаматовић, Александар, 2003. *Од трећињевог тона до савремене артиљерије (1804-1878)*. Београд: Визатрис и Машински факултет Универзитет у Београду.
- Стратегија одбране Републике Србије. „Службени гласник РС“, број 94 од 27. децембра 2019.
- Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године, „Службени гласник РС“, бр. 35/2020.
- Уредба о о групацији Одбрамбена индустрија Србије, „Службени гласник РС“, бр. 96/2019 и 4/2020.
- Brzaković, Miloško. 2002. „Технички ремонтни завод Крагујевац“. *Војnotehнички гласник*. 4-5: 505-513.
- Vučo, Nikola. 1974. „Pogled na industrijsku revoluciju u Srbiji u XIX veku“. *ACTA Historico-oeconomica Jugoslaviae*. Vol. 1. <https://hrcak.srce.hr/file/201144>
- Dimitrijević, Bojan. 1997. „The mutual defense aid program in Tito’s Yugoslavia, 1951–1958, and its technical impact” *The Journal of Slavic Military Studies*. 10(2): 19-33. DOI: 10.1080/13518049708430288
- Zrnić, Bojan. 2017. „Одбрамбена индустрија Србије – ослонац у процесу реиндустријализације.“ *Srpska ekonomija*. <https://srpskaekonomija.rs/biznis-i-finansije/10/1//clanak/19/naslovna>

- Jandrić, Miroslav. 2012. „One Hundred Years of the Serbian Air Force (1912. – 2012.)”. *Scientific Technical Review*. 62(1): 3-9.
- Marijan, Davor. 2006. „Jugoslovenska narodna armija – važnija obilježja“. *Polemos*. 9(1):25-43.
- Matović, Jovan. 2003. *Vojni poslovi Jugoslavije i svet XX veka*. Beograd: “TETRA GM” d.o.o.
- Matović, Jovan, i Želimir Petrović-Poljak. 1994. *Međunarodno tržište oružja*. Beograd-Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Military Assistance Agreement Between the United States and Yugoslavia, November 14, 1951, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/yugo001.asp#1
- Nešić, Nenad. 2022. „Istorijski gubici Krušika: Kao da su im mine koje prave – eksplodirale u kasi“. N1 Srbija. <https://rs.n1info.com/vesti/istorijski-gubici-krusika-kao-da-su-im-mine-koje-prave-eksplodirale-u-kasi/>
- Pezo, Omer. 1983. *Vojna industrija Jugoslavije*. Beograd: Vojna štamparija.
- Pezo, Omer. 1989. *Opremanje naoružanjem*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Radić, Vlado. 2002. “Vojna industrija Savezne Republike Jugoslavije”. *Vojnotehnički glasnik*. 4-5:430-452.
- Security Council. 1991. Resolution 713. <http://unscr.com/en/resolutions/713>
- Security Council. 1992. Resolution 757. <http://unscr.com/en/resolutions/757>
- Treaty of Paris. 1856. https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf
- Hartley, Keith and Jean Belin, eds. 2020. *The economics of the global defence industry*. New York: Routledge.

Vanja Rokvić

**REVIEW OF MILITARY INDUSTRY DEVELOPMENT
IN SERBIA**

Resume

The purpose of this paper is to present in chronological order the events and factors that influenced the emergence and development of the military industry in Serbia, which through history formed the basis for achieving independence and freedom, as well as for the protection and preservation of national interests. Books, original and peer-reviewed academic articles, reports of official institutions, and media articles have been drawn upon for the purposes of preparing this review article. The paper starts with several questions important for understanding the military industry, such as questions about what we know, what we don't know, and what we need to know for further understanding policy choices and decisions made in order to achieve national interests. While the data to answer the question of what we know about the military industry in Serbia, starting with the historical development, its determination, ownership, and importance, are available, there remain many unknowns related to the capacities and strategic directions of the development of the contemporary military industry. The paper concluded that precisely because of the lack of data, as well as the negative legacy of the past and the lack of programs and formal strategy, it is not possible to give a comprehensive answer about the capabilities of the contemporary military industry in the context of achieving and protecting strategic interests. The paper also concluded that it is necessary to constantly work on the military industry development and modernization, as well as on invigorating and strengthening the collective memory, so that we do not run the risk of repeating our mistakes from the past.

Keywords: military industry, defence industry, defence interests, national interests.

---

* Овај рад је примљен 11. јуна 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. јула 2022. године.